

VILNIAUS KRAŠTOVAIZDŽIO TAPATUMAS

Giedrė Ingrida Laukaitytė-Malžinskienė

VILNIAUS GEDIMINO

TECHNIKOS UNIVERSITETAS,

ARCHITEKTŪROS FAKULTETAS,

URBANISTIKOS KATEDRA

Trakų g. 1, LT-01132 Vilnius

laukaitytegiedre@hotmail.com

giedre-ingrida.laukaityte-malzinskiene@vgtu.lt

Straipsnyje rašoma apie Vilniaus miesto centro kraštovaizdį kaip fizinio pavidalo vizualiosios raiškos bei prasminių ryšių visumą, unikalius jo bruožus, pristatoma paties tapatumo nagrinėjimo problematika. Aptariamos išskirtų kraštovaizdžio kompleksų fizinių, estetinių ir prasminių savybių reikšmės nuo panoraminio mastelio iki artimojo plano elementų.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: kraštovaizdžio tapatumas, kraštovaizdžio prasmingumas, kraštovaizdžio kompleksas, kraštovaizdžio ansamblis

ĮVADAS

Vilniaus kraštovaizdžio tapatumas gali būti suvoktas tik kaip vientisa miesto savitumo ženklų ir jų raiškos kraštovaizdyje bei žmonių sąmonėje sistema. Deja, tradicinis mokslo kompetencijų skirstymas lemia, kad apie miestą neįprasta kalbėti kaip apie kraštovaizdį, t. y. erdvinę-prasminę visumą. Architektūros bei urbanistikos praktikoje kraštovaizdžio sąvoka vartojama tik miesto regimosios (vizualios) aplinkos arba miesto želdynų sistemos nagrinėjimo lauke. O vyraujančią sektorinę miesto planavimą ir apsaugą, pagrindinius šiandienos miesto „tapatumo kūrimo“ instrumentus, teberiboja tik konkretūs interesai – pirmiausia ekonominiai, kartais gamtosauginiai ar paveldosauginiai atskirų objektų atžvilgiu; dažniausiai nematoma

platesnio konteksto ir gilesnių, miesto elementų jungčių. Dėl tokios fragmentacijos gresia prarasti tikrąjį tapatumą arba atrasti paviršutinišką jo pakaitalą. Kita problema – kad kalbėdami apie Vilniaus kaip kraštovaizdžio tapatumą daugiausia susitelkiame ties jo kaip gamtinio fono aspektais (kaip „Senamiestis su žaliomis kalvomis fone“) ir visiškai nesigiliname į prasminius šio kraštovaizdžio objektų ryšius. Bėda ta, kad kraštovaizdį dauguma vis dar suvokiame dekoratyviai ir fragmentuotai. Istoriniai želdynai (sodai, parkai) atkuriami tik želdinimo tikslu, neįsigilinus į erdvės kūrimosi prasmę, jos gamtinių ir architektūrinių objektų, želdinių vizualųjį, funkcinį vientisumą, semantiką. Apmaudu, bet dėl objektyvių priežasčių vadinamoji „istorinė atmintis“ miesto kraštovaizdyje daugeliu atveju siekia tik XIX a. – mes dažnai gėrimės visa tuo

laikmečiu kultivuota estetika, sykiu paradoksaliai primdami joje užkoduotą autentiškų prasmų nivelavimo politiką.

Geografai, urbanistai, architektai ir istorikai pagal savo specialybių specifiką yra pateikę šios temos požiūriu vertingų fundamentalių žinių¹, tačiau Vilniaus kraštovaizdžio tapatumas nėra analizuotas tarpdisciplininio požiūriu, žvelgiant plačiau, negu leidžia mums įprasto segmentuoto profesinio tyrimo lauko ribos.

- 1 Alfonsas Basalykas, „Vilniaus miesto ir jo apylinkių geomorfologiniai bruožai“, in: *Geografija*, Vilnius, 1955, t. 1, p. 33–45; Paulius Kavaliauskas, *Metodologiniai kraštovarkos pagrindai*, Vilnius: Academia, 1992; Rimantė Guobytė, *Vilniaus miesto kvartero geologija ir geomorfologija*: Ataskaita, Vilnius: Lietuvos geologijos tarnyba, 2014; Algimantas Miškinis, *Lietuvos urbanistika: istorija, dabartis, ateitis*, Vilnius: Mintis, 1991; Dalia Dijokienė, *Urbanistinis istorinių priemiesčių paveldas*, Vilnius: Technika, 2009; Zigmantas Jonas Daunora, Salvinija Kirvaitienė, Algis Vyšniūnas, *Vilniaus miesto vizualinio identiteto apsauga ir plėtros principai*, Vilnius: Technika, 2004; Vytautas Jurkštas, „Vilniaus senamiesčio tūrinė-erdvinė kompozicija“, in: *Architektūros paminklai*, t. 4, Vilnius: Mokslas, 1977, p. 36–60; Antanas Spelskis, Rapolas Spelskis, „Vilniaus architektūros ansamblių erdvinės kompozicijos ypatumai“, in: *Lietuvos TSR architektūros klausimai*, t. 6, sąs. 4: *Architektūros teorija ir perspektyvinės problemos*, Vilnius: Mokslas, 1982, p. 56–69; Antanas Tauras, „Vilniaus žaliųjų plotų vystymosi bruožai (nuo XVIII amžiaus iki tarybinio laikotarpio)“, in: *Valstybinės LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis*, t. 1, Vilnius, 1958, p. 52–66; Nijolė Lukšionytė-Tolvaišienė, „Istorizmas ir modernas Vilniaus architektūroje“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, Vilnius, 2000, t. 18, p. 7–169; Birutė Gudynaitė, *Miesto istoriniuose planuose žymimų Vilniaus senamiesčio ir istorinių priemiesčių želdinių lokalizacija*: Nepublikuotas rankraštis; Oksana Valionienė, *Vilniaus erdvinė struktūra viduramžiais*: Daktaro disertacija, Klaipėda, 2015, p. 36–190; Vladas Drėma, *Dingęs Vilnius*, Vilnius: Vaga, 1991; Jonas Jurkštas, *Senajo Vilniaus vandenys*, Vilnius: Mokslas, 1990; *Vilniaus miesto planai*, sudarytoja Birutė Rūta Vitkauskienė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2016; Antanas Rimvydas Čaplinskas, *Vilniaus istorija: Legendos ir tikrovė*, Vilnius: Charibdė, 2015; *Architektas Sigitas Lasavickas*, sudarė ir tekstus rašė Edita Povilaitytė, Birutė Rūta Vitkauskienė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2014; *Jan Bulhak: Vilnius*, I knyga, sudarė Jūratė Gudaitė: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2012; *Jan Bulhak: Vilnius*, II knyga, sudarė Jūratė Gudaitė: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2013; M. Sakalauskas, *Vilnius nuo aukštumų, 1958–1996*: Fotoalbumas, teksto autorė Margarita Matulytė, Vilnius: E. Karpavičiaus leidykla, 2008; Algimantas Kunčius, *Senajo Vilniaus vaizdai*, Vilnius: Mintis, 1969; Stanislovas Žvirgždas, *2010–2016 metų fotografijos*: Parodos katalogas, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2016.

Fotografai intuityviai sugeba pamatyti ir perteikti savo laikmečio miesto visumą bei pobūdį, todėl jų darbai² – labai vertinga medžiaga bandant ieškoti kraštovaizdžio tapatumo ženklų pasitelkus vieną laiko pjūvį. Pats objekto ir jo fiksavimo laiko pasirinkimas, režisuotas ar atsitiktinis anturažas dažnai duoda net daugiau informacijos nei sausa faktų grandinė.

Istoriniai miesto planai³ taip pat labai padeda

- 2 *Czechowicz: XIX amžiaus Vilniaus vaizdai*, sudarytoja Laima Skeivienė, Vilnius: Baltos lankos, 1995; *Stanislaw Filibert Fleury: 1858–1915*: Fotografijos, sudarytoja Jūratė Gudaitė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2007.
- 3 Franzas Hogenbergas, Georgas Braunas, *Vilnius – Lietuvos sostinė*, 1581, in: LNM, GRD 102399/121. Taip pat: *Vilniaus miesto planai*, p. 26–27; *Von Furstenhoffo Vilniaus miesto planas*, 1737, in: PVBB, Kartografijos rinkinys, X 50203. Taip pat: *Vilniaus miesto planai*, p. 36–37; Laurynas Gucevičius ir karo topografijos mokiniai, *Trakų priemiesčio, Tauro kalno, Totorių, Lukiškių ir Užvingio planas*, apie 1790–1793, in: MAB RS, f. 229–406. Taip pat: *Vilniaus miesto planai*, p. 41–43; [Fiodoras Chomentovskis], *Vilniaus miesto ir priemiesčių planas*, apie 1797, in: RVKIA, f. 846, ap. 16, b. 21528, d. 6, l. 3. Taip pat: *Vilniaus miesto planai*, p. 57–59; Fiodoras Chomentovskis, *Vilniaus miesto ir apylinkių planas*, 1798, in: RVKIA, f. 846, ap. 16, b. 21813. Taip pat: *Vilniaus miesto planai*, p. 61–63; Michailas Markovičius, *Vilniaus miesto ir apylinkių planas*, 1799, in: RVKIA, f. 846, ap. 16, b. 21815. Taip pat: *Vilniaus miesto planai*, p. 67–69; Karolis Grunertas, *Vilniaus miesto planas*, 1808, in: Vladas Drėma, *Dingęs Vilnius*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 43; Juzežas Urbonavičius, *Antakalnio, Užupio, Popiškių ir Lyglaukių planas*, 1800, in: MAB RS, f. 229–1003. Taip pat: *Vilniaus miesto planai*, p. 94–95; Jonas Kšyčevskis, *Altarijos planas*, 1808–01–15, in: LNM, AFP – 1417. Taip pat: *Vilniaus miesto planai*, p. 100–101; *Altarijos teritorijos su Šv. Petro ir Povilo bažnyčia ir vienuolynu bei buvusios tvirtovės pastatais planas*, 1908, in: MAB RS, f. 229 – 1820. Taip pat: *Vilniaus miesto planai*, p. 107; Antonijus Francesonas, *Paplaujos planas*, 1814, in: LVIA, f. 1135, ap. 23, b. 65, l. 6. Taip pat: *Vilniaus miesto planai*, p. 164–165; Adomas Borovskis, *Pohuliankos priemiesčio planas*, 1809, in: LVIA, f. 1135, ap. 23, b. 65, l. 23. Taip pat: *Vilniaus miesto planai*, p. 176–177; G. Bielskis, *Subačiaus ir Aušros Vartų priemiesčio planas*, 1801, in: LVIA, f. 1135, ap. 23, b. 65, l. 20. Taip pat: *Vilniaus miesto planai*, p. 196–167; Liudvikas Kovalskis, *Šnipiškių priemiesčio dalies planas*, 1816, in: LVIA, f. 1135, ap. 23, b. 65, l. 18. Taip pat: *Vilniaus miesto planai*, p. 200; *Dominikonų valda už Trakų vartų*, XVIII a. pab., in: VUB RS, f. 23 – 158. Taip pat: *Vilniaus miesto planai*, p. 229; Mečislovas Kamenskis, *Pilies skvero projektas*, 1881, in: LNM, AKP – 1520. Taip pat: *Vilniaus miesto planai*, p. 328–329; William Hastie, Grigorijus Velikorodovas, *Perspektyvinis Vilniaus miesto planas*, 1817, in: LNM, AFP – 673. Taip pat: *Vilniaus miesto planai*, p. 348–349;

suvokti konkrečiau laikmečio požiūrius ir ideologiją, analizuojant miestą kaip kraštovaizdį tapatumo aspektu.

Tapatumo paieškoms itin svarbu bent įsivaizduoti ir suprasti, kokių mastu yra pakitęs miesto kraštovaizdis, suvokti autentiškus kontekstus, paaiškinti, kaip ir kodėl jie nyko. Todėl straipsnyje daugiausia dėmesio skiriama buvusių, sunykusių ar iš dalies išlikusių Vilniaus kraštovaizdžio ansamblių kompozicinėms ir prasminėms deformacijoms. Pati konkrečių vietų istorinė raida nėra tiesioginis tyrimo objektas. Pavyzdžiui, Bernardinų sodo vietoje, teigiama, būta pagonių šventosios giraitės⁴ – ir tai yra žinotinas ir minėtinas faktas. Bet kai ji virto vienuolyno sodu, prasidėjo aukštesnis šios vietos kaip miesto branduolio raidos etapas, atspindėjęs krašto žengimą Vakarų krikščioniškosios civilizacijos link, todėl pats pokytis, formavęs tokią tapatybę, toliau nekvestionuojamas.

O štai XIX–XX a. pokyčius reikėtų vertinti itin atidžiai – jų būta daug ir įvairių, tiek papildžiusių miesto identitetą tiesiogine ar semantine prasme, tiek jį ir neigusių bei lėmusių jo nykimą. Kai kurie iš pastarųjų pokyčių sykiu buvo ir tam tikro progreso ženklai. Negalime vienpusiškai jų nuvertinti ir neigti, bet ir negalime galutinai prarasti to, ką rizikuojame sunaikinti šiandien. Taigi šio straipsnio tikslas – atskleisti Vilniaus kaip kraštovaizdžio tapatumą, remiantis metodologine nuostata, kad kraštovaizdžio tapatumo erdvinį karkasą sudaro gamtiniu, urbanistiniu, architektūriniu požiūriu integralūs kraštovaizdžio kompleksai, pasižymintys savita gamtine morfostruktūra (slėnis, santaka, slėnio terasos, šlaitai), miesto ir

[Štompfas], 1837 m. *perspektyvinio Vilniaus plano kopija*, 1839-10-20, in: VNM, C IV 769/I – 9. Taip pat: *Vilniaus miesto planai*, p. 365–367; *Vilniaus miesto planas*, 1845 (nubraižytas 1859), in: VUB RS, f. 23 – 185. Taip pat: *Vilniaus miesto planai*, p. 379; Nikolajus Giunteris, 1875 m. *perspektyvinio Vilniaus plano kopija*, 1876, in: LNM, AKP – 501. Taip pat: *Vilniaus miesto planai*, p. 387.

4 Kęstutis Labanauskas, „Trumpa želdynų apžvalga“, in: *Aplinkos apsauga Vilniuje: dabartis ir perspektyvos*, Vilnius: Lututė, 2004, p. 29–32.

istorinių priemiesčių erdvine topografija, reljefo formų, architektūrinių (visuomeninių, sakralinių) dominančių, istorinių želdinių, želdynų (sodų, parkų ir skverų) kompozicine ir prasmine visuma. Kompozicinė ir prasminė išvardytų kraštovaizdžio dėmenų visuma straipsnyje vadinama kraštovaizdžio ansambliu. Vilniaus kraštovaizdžio vizualiosios ir prasminės dermės fiksuojamos remiantis senaisiais miesto planais, fotografijomis, aprašymais, moksline literatūra, faktiškai miesto būkle ir gyva asmenine patirtimi.

VILNIAUS TOPOGRAFIJA

Gilus, beveik iš visų pusių kalvomis apsuptas slėnis, dvi upės, keturios dešimtys šventovių ir žalumynų jūra – tai paprasčiausias Vilniaus planas.⁵

Miesto topografinis paveldas – vienas svarbiausių gamtinių veiksnių, lemiančių charakteringą miesto erdvinės struktūros įvairovę. Vilniaus kraštovaizdžio išskirtinumą sąlygojanti vietovės topografija yra ir konceptualus, ir fizinis, ir architektūrinis kūrinys⁶. Istoriniai Vilniaus teritorijų kraštovaizdžiai pasižymi kontrastingomis reljefo formomis palyginti kompaktiškoje teritorijoje. Geomorfologiniu požiūriu Vilniaus miesto centrinėje dalyje išskirtini: erozinis Sapieginės kalvynas, terasomis žemėjantys Vilnios ir Neries upių šlaitai, aukštumų apribotas Senamiesčio amfiteatras, Naujamiesčio plynaukštė, siauras Vilnios slėnis, moreninės aukštumos iš pietų ir vakarų. Tokia reljefo formų įvairovė mieste, ypač jo nagrinėjamoje centrinėje dalyje, sukūrė savitas kultūrinio kraštovaizdžio kompozicijas.

Gamtiniai elementai ir gamtinių architektūrinių elementų deriniai Vilniaus erdvinėje struktūroje įgyja vizualiosios kompozicijos reikšmes⁷. Antakalnio

5 Jan Bulhak, *Vilniaus peizažas: fotografo kelionės*, iš lenkų k. vertė Stanislovas Žvirgždas, Vilnius: Vaga, 2006, p. 35.

6 Irena Marija Daujotaitė, *op. cit.*, p. 156.

7 *Ibid.*, p. 156.

užstatymą įrėmina pulsuojanti Sapieginės šlaitų keteros viršūnės horizonto linija, kuri baigiasi Pilies kalnu – miesto kraštovaizdžio kompozicijos centru. Vakarų (Karoliniškių–Šeškinės) ir pietų (Vilpkėdės, Rasų, Ribiškių) žaliųjų šlaitų fone „įsirašo“ istorinis miesto centras, kurio ribą erdvėje ir vaizde dar vis ženklina Pylimo–Daukšos gatvių šlaitai. Pamėnkalnio plynaukštė miesto centro amfiteatro panoramos ekspozicijoje atveria Karoliniškių–Šeškinės šlaitų apribotą dešinio Neries kranto erdvę, nors panoramos apžvalgos laukas, lyginant su XIX a. buvusiu⁸, žymiai sumažėjęs. Pietrytinės Senamiesčio dalies panorama šiandien apžvelgiama nuo Vingrių šlaitų.

Minėti topografinio pagrindo elementai sudaro kompozicinį miesto centro erdvinės struktūros karkasą, kurio aktyviausia dalis – Pilies kalnas.

VIZUALUSIS BASEINAS

Nuo Vilniaus aukštumų atsiveriantis Neries ir Vilnios slėnio apžvalgos laukas išsamiausiai atskleidžia Vilniaus kraštovaizdžio savitumą. Šio apžvalgos lauko plotis – jau suprasta, pripažinta ir saugotina Vilniaus kraštovaizdžio paveldo vertybė. Plačiausiai panorama atsiveria nuo Neries ir Vilnios santakoje esančio Pilies kalno. Žvelgdami regime į mozaiką besijungiančius įvairių miesto raidos laikotarpių kraštovaizdžius. Nagrinėdami kompoziciniu, estetiniu ir socialiniu požiūriu, galime identifikuoti tas pačias istorinio miesto centro, priemiesčių kompozicines dominantes, ašis.

Vilniaus centro kraštovaizdžio ekspozicija atsiveria nuo Pilies kalno, Trijų Kryžių ir Bekešo kalno, Ozo aukštumos, Šeškinės kalvos, Karoliniškių šlaitų, Pamėnkalnio plynaukštės, Pylimo, Bokšto, Subačiaus gatvės šlaitų, Rasų kalvų⁹. Išskirtinį vaidmenį Vilniaus ekspoziciniuose vaizduose atlieka sakralinės dominantės. Vilniaus Senamiesčio ir architektūros ansamblių savalaikės erdvinės kompozicijos ypatumus

8 Vladas Drėma, *op. cit.*, p. 55.

9 Remiantis natūriniais tyrimais.

išsamiai analizavo Antanas ir Rapolas Spelskiai¹⁰, Vytautas Jurkštas¹¹, Jūratė Jurevičienė¹², Zigmas Jonas Daunora ir Algis Vyšniūnas¹³. Šių autorių darbai yra reikšmingi Vilniaus kraštovaizdžio tapatumo tyrimo požiūriu, kaip ir faktai apie skirtingų konfesijų sakralinių objektų buvimą Vilniaus mieste – jie padeda suvokti Vilniaus sakralinės topografijos kaitos mastus¹⁴. Bažnyčios leidžia kraštovaizdyje „išskaityti“ istorinių Vilniaus priemiesčių topografiją¹⁵ su sodais ir parkais¹⁶ – žmogaus ir gamtos sambūvio erdvėmis.

Unikalus ir istoriškai susiklostęs Vilniaus kraštovaizdžio bruožas – daugiaplaniai, daugiareikšmiai kraštovaizdžiai, kurių vizualiai suvokiamos erdvinės visumos ribas lemia užstatymas, slėnio šlaitai, vaizdo gylį – gamtinė (slėnio) ir užstatymo forma, prasmingumą – jo dėmenų (laukinės gamtos, kultivuojamos gamtos, estetizuotos gamtos ir užstatymo) visuma.

VILNIOS ŽIOTYS

Unikalūs eroziniai kalvynai ir atodangos Vilnios upės slėnyje, juo besidriekiantys senojo miesto ir nevienodai nutolusių istorinių priemiesčių vizualieji, fiziniai

10 Antanas Spelskis, *op. cit.*, p. 56–69.

11 Vytautas Jurkštas, *op. cit.*, p. 36–60.

12 Jūratė Jurevičienė, „Vertikalių dominančių urbanistinės raidos apžvalga“, in: *Vilniaus miesto centrinės dalies užstatymo aukštingumo reglamento nustatymas*: Mokslo darbo ataskaita, Vilnius: Vilniaus Gedimino technikos universitetas, 2003.

13 Zigmas Jonas Daunora, *op. cit.*

14 Oksana Valionienė, *op. cit.*, p. 182, 186, 188; *Architektas Sigittas Lasavickas*, p. 25, 27, 57, 73; Vladas Drėma, *op. cit.*; *Vilniaus miesto planai*; Antanas Rimvydas Čaplinskas, *op. cit.*, p. 66–73, 362–369, 484–489; *Naujasis Vilniaus perskaitymas: didieji Lietuvos istoriniai pasakojimai ir daugiakultūrinis miesto paveldas*, sudarytojai Alfredas Bumblauskas, Šarūnas Liekis, Grigorijus Potašenko, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, p. 199–232.

15 Dalia Dijokienė, *op. cit.*, p. 117–125; Jūratė Jurevičienė, *Vilniaus istoriniai priemiesčiai: autentiškumo aspektas*: Daktaro disertacija, Vilnius, 2006.

16 Vladas Drėma, *op. cit.*; Birutė Gudynaitė, *op. cit.*; Antanas Tauaras, *op. cit.*, p. 52–66; Nijolė Lukšionytė-Tolvaišienė, *op. cit.*; *Vilniaus miesto planai*; Antanas Rimvydas Čaplinskas, *op. cit.*, p. 166–171, 348–353.

ir prasminiai ryšiai kaip visuma – tai neįkainojama gamtos bei kultūros paveldo vertybė Europos mastu¹⁷. Gamtinė upės ašis „Vilniškės Šveicarijos kalvagūbrių apsuptyje“¹⁸ mieste ir jo artimosiose apylinkėse išlikusių gamtos ir kultūros paveldo objektus bei jų derinius jungia į savitą Vilnios slėnio kultūrinio kraštovaizdžio kompoziciją, kurios kulminacija – upės žiotys.

Upė Vilnia, įsiverždama į miestą ir tarsi traukdama su savimi (lygiagrečiai išsidėsčiusių) erozinių kalvų seriją, paskutiniame etape, prieš įtekėdama į Viliją, darė tris staigius vingius: pirmasis dešinėje suformavo Užupį su dabartine Užupio gatve kaip simetrijos ašimi; antrasis juosė Bernardinų sodą, atsiradusį upės kairėje; ir pagaliau trečiasis suformavo Šventaragio slėnį, kuris kairėje ribojasi su upės vaga. Pakanka išsižiūrėti į aplinkines vietas iš tam tikrų pagrindinių taškų (pvz., nuo Misionierių bažnyčios, nuo Bokšto arba nuo Šv. Kazimiero bažnyčios viršaus ir nuo Gedimino kalno – į kairę nuo Vilnios ir nuo kalnų į dešinę nuo jos), kad įsitikintum amfiteatru (su terasomis) kalvų, supančių Vilnios slėnį, pobūdžiu ir ypač tuo, kad būtent Vilnia (upė) – pagrindinis ir vienintelis scenarijaus, kurį vaidina Vilniaus topografija, aktorius. Be abejonės, ankstyvuoju miesto raidos periodu, kai Trijų Kryžių, Stalo kalnai ir Bekešo kalva buvo apgyvendinti, Žemutinės pilies teritorijoje nebuvo medžių, o miesto pastatai buvo į pietus nuo Šventaragio, o ne į vakarus pagal ašį Katedros aikštė – Žvėrynas.¹⁹

Istoriškai Vilnios ir Neris upių santakos kraštovaizdis labai keitėsi. XIV a. erdvėje dominavo Pilių kompleksas. Aukštutinės ir Žemutinės pilių kompleksą juosė naujoji (dirbtinai iškasta) ir senoji (įtekėjo į

Nerį dabartinio Mindaugo tilto vietoje) Vilnios vagos bei Neris²⁰. Į vakarus nuo Pilių komplekso, vadinamajame Šventaragio slėnyje, augo pagrindinis Vilniaus pagoniškasis želdynas – šventas ąžuolų miškas²¹. Šventosios giraitės²² būta ir dabartinio Bernardinų sodo teritorijoje. J. Ochmanskio schematiniame 1390 m. Vilniaus plane²³ buvusioje Vilnios ir Kačergos upių santakoje pažymėti LDK didikų Goštautų ir Vyskupų sodai, o minėtoje Bernardinų sodo teritorijoje – didikų Montvydų sodas. Laikui bėgant, XVI–XVIII a., minėtoje erdvėje pamažu formavosi kraštovaizdžio ansambliai²⁴: Žemutinės pilies rūmų (Valdovų rūmų) ir karališkojo renesansinio sodo ansamblis²⁵, Šventaragio slėnyje – Radvilų rūmų ir sodo, Šv. Jurgio kalvoje pastatytos bažnyčios bei vienuolyno ir sodo ansamblis²⁶, Kačergos ir Vilnios upių santakoje – Vyskupų rūmų ir sodo (dab. Prezidentūros rūmų ir parko ansamblis) bei Bonifratrų bažnyčios ir vienuolyno bei sodo ansamblis²⁷, Pagonių šventosios giraitės vietoje – Bernardinų

20 Oksana Valionienė, *op. cit.*, p. 182, 186; *Architektas Sigitas Lasavickas*, p. 24–25, 57, 59.

21 *Ibid.*, p. 57, 59.

22 Kęstutis Labanauskas, *op. cit.*, p. 29–32.

23 J. Ochmanskio schematinis 1390 m. Vilniaus miesto planas, in: Oksana Valionienė, *op. cit.*, p. 15.

24 Vilnios ir Neris santakos erdvėje išsidėstę architektūriniai ansambliai nagrinėti Antano Spelskio ir Rapolo Spelskio straipsnyje (Antanas Spelskis, Rapolas Spelskis, *op. cit.*, p. 60–61). Minėtoje erdvėje šalia architektūrinių kompleksų lokalizuotus žaliuosius plotus pagal padėtį XVIII–XX a. miesto planuose savo straipsnyje nagrinėjo Antanas Tauras (Antanas Tauras, *op. cit.*, p. 52–66).

25 Franzas Hogenbergas, *op. cit.*, p. 26–27; Sigita Gasperavičienė, „Vilniaus istoriniai parkai ir sodai“, [straipsnis parengtas Vilniaus Senamiesčio atnaujinimo agentūros užsakymu], Vilnius, 2003, p. 3.

26 Birutė Gudynaitė, *op. cit.*, p. 9–10; Antanas Tauras, *op. cit.*, p. 58; Birutė Rūta Vitkauskienė, „Vilniaus pabūklų liejyklos teritorija (Puškarnia) XVI–XVIII a. šaltiniuose. Istoriniai tyrimai“, in: *Miestų praeitis*, Vilnius, 2010, nr. 2, elektroninis leidinys, Nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka; Sigita Gasperavičienė, *op. cit.*, p. 3; *Von Furstenhoffo Vilniaus miesto planas*, p. 36–37.

27 Birutė Gudynaitė, *op. cit.*, p. 6–7; Sigita Gasperavičienė, *op. cit.*, p. 3; Antanas Tauras, *op. cit.*, p. 56–57; *Vilniaus reprezentacinis statinių kompleksas (kodas 751)*, in: Kultūros vertybių registras, nekilnojamųjų kultūros vertybių aprašas, [interaktyvus],

17 Rimgaudas Ryliškis, *Markučiai, Vilnios slėnis*, Vilnius: Firidas, 2011, p. 8.

18 Jan Bułhak, *op. cit.*, p. 41.

19 Vladimiro Toporovo citata apie Vilnių (*Vilnius: miesto portretas*, sudarė Izaokas Zibucas, Raimondas Paknys, Vilnius: R. Paknio leidykla, 2010, p. 232).

vienuolyno ir sodo, Šv. Onos ir Bernardinų bažnyčių ansamblis²⁸, o šio išraiškumą dar labiau sustiprino besišliejantis Zienovičiaus rūmų sodas²⁹.

XIX a. – santakos kraštovaizdžio esminių pokyčių laikas. Nugriauti Radvilų rūmai, nyksta šalia buvęs sodas, tvenkiniai dar kurį laiką išlieka³⁰. Jų vietoje iškyla Tiškevičiaus rūmai ir sodas³¹ bei tvenkiniai (dab. Mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos bei Raudonojo kryžiaus ligoninės teritorija), tačiau naujas architektūrinis-urbanistinis kompleksas orientuotas ne Pilies kalno, o Neries upės kaip kompozicinės ašies kryptimi. Per Bernardinų vienuolyno sodą nutiesta gatvė³² (dab. Maironio). Keičiasi Pilies kalno bei jo papėdės vaizdas, čia ima dominuoti želdiniai³³. XIX a. pabaigoje apželdintas kalnas, o aplinkui jį (Žemutinės pilies teritorijoje) įrengtas vadinamasis Pilies parkas³⁴ su plačiomis bulvarinio tipo alėjomis. 1899 m. šio parko dalis maždaug priešais Pilies gatvę pavadinta Puškino skveru³⁵. Skvere pastatytas paminklas poetui. Taip piliakalnis, buvęs pagrindiniu vizualiojo tapatumo simboliu, ir jo aplinka pamažu tampa želdynu. Pilies parkas pietryčiuose susijungia su Botanikos sodu, kuris pradėtas kurti dar 1799 m. Vilnios kilpoje tarp Pilies, Bekešo kalno ir Bernardinų sodo³⁶. Įsteigtas

kartu su Vilniaus universiteto Gamtos istorijos katedra ir iš pradžių buvęs pažangiu, gausiai lankomu objektu, puoselėjusiu Vilniui būdingas sodų tradicijas, po 1842 m. paverstas generalgubernatūros pramoginiu vasaros sodu ir ilgainiui netekęs daugelio retų kolekcijų. Tokio tipo želdynu tampa ir Bernardinų sodas³⁷. Šie iš pirmo žvilgsnio urbanistiškai neradikalūs pokyčiai iš tikrųjų buvo esminiai – jie nejučiomis pakeitė praminį vietos kodą: XX a. toliau tęsiamas Pilies kalno aplinkos želdinimas, dab. Katedros aikštėje įrengtas skveras, kuriame pastatytas paminklas Jekaterinai II³⁸.

Aikštė liko apželdinta net iki 1937 metų. Šitai Pilies kalno aplinkoje nors ir iš lėto, bet smarkiai keitėsi atvirų ir uždarų erdvių proporcija, o svarbiausia – keitėsi vietos dvasia. Tai nepraėjo be pėdsakų ir žala tapatumui išliko net ilgiau, nei gyvavo patys fiziniai pokyčiai: Pilies kalnas nuvalytas ir išryškintas tik XXI a. ir tik prasidėjus trečiajam atkurtos nepriklausomybės dešimtmečiui, bet dėl to vis dar pasigirsta įvairių apgailestavimų, kaltinimų. Atkurtas Bernardinų sodas atgavo pavadinimą, bet ne tą pavadinimą atitinkančią autentišką dvasią.

Vizualiuoju-kompoziciniu požiūriu pats Pilies kalnas reikšmingas ne tik aptariamojoje Vilnios žiočių erdvėje, bet, kaip jau minėta straipsnio pradžioje, bendramiestiniu lygiu³⁹. Nuo jo atsiveria viso miesto panorama, o žvelgiant nuo kitų miesto centro aukštumų tai – pagrindinė Vilniaus Senamiesčio panoramų dominantė. Bekešo, Gedimino Kapo, Stalo kalnai bei gilios raguvos tarp jų irgi sąlygoja maksimalų takų vaizdingumą, nuolatinę miesto reginių kaitą⁴⁰.

Ne mažiau reikšmingas ir savitas Vilniaus kraštovaizdžio bruožas – išpūdingos žemutinio horizonto artimosios daugiaplanės panoramos: iš dabartinių

[žiūrėta 2017-09-01], <https://kvr.kpd.lt>; *Vilniaus Bonifratrų vienuolyno statinių ansamblis* (kodas 1072), Kultūros vertybių registras, nekilnojamųjų kultūros vertybių aprašas, [interaktyvus], [žiūrėta 2017-09-01], <https://kvr.kpd.lt>; *Von Furstenhoffo Vilniaus miesto planas*, p. 36–37.

28 Birutė Gudynaitė, *op. cit.*, p. 7; *Von Furstenhoffo Vilniaus miesto planas*, p. 36–37; Antanas Tauras, *op. cit.*, p. 59; Sigita Gasperavičienė, *op. cit.*, p. 4.

29 Birutė Gudynaitė, *op. cit.*, p. 3; *Von Furstenhoffo Vilniaus miesto planas*, p. 36–37; Antanas Tauras, *op. cit.*, p. 59; Sigita Gasperavičienė, *op. cit.*, p. 4.

30 Antanas Tauras, *op. cit.*, p. 58; Birutė Rūta Vitkauskienė, *op. cit.*

31 Birutė Gudynaitė, *op. cit.*, p. 9.

32 *Vilniaus miesto planas*, 1865, in: VUB RS, f. 23 – 216, p. 382–383.

33 Mečislovas Kamenskis, *op. cit.*

34 Antanas Tauras, *op. cit.*, p. 53–54.

35 *Ibid.*, p. 54.

36 Birutė Gudynaitė, *op. cit.*, p. 7; Sigita Gasperavičienė, *op. cit.*, p. 7; Antanas Tauras, *op. cit.*, p. 55–56; Kęstutis Labanauskas, „Senieji želdynai istorinių miestų struktūrose“, in: *Istoriniai miestai: sena ir šiuolaikiška*, sudarytojas Alfredas Jomantas, Vilnius:

Savastis, 2003, p. 90–92.

37 *Ibid.*, p. 90–92.

38 Antanas Tauras, *op. cit.*, p. 53–54.

39 Zigmantas Jonas Daunora, *op. cit.*, p. 64–70, 82–83, 112–113; Vytautas Jurkštas, *op. cit.*, p. 49; Vladas Drėma, *op. cit.*, p. 55.

40 *XIX a. Bernardinų sodas ir senamiesčio panorama*, in: *Jan Bulhak: Vilnius*, I knyga, p. 48.

Prezidentūros rūmų kiemo – architektūrinių dominančių, o iš Bernardinų sodo erdvių – skardingų Vilnios slėnio šlaitų⁴¹.

VILNIOS SLĖNIS

Pažvelkime pietų kryptimi – Paplaujos ir Subačiaus istorinių priemiesčių link. Daugeliui žinoma ir ne tik turistinių maršrutų gidų pamėgta prie Subačiaus gatvės esanti apžvalgos aikštelė, iš kurios atsiveria iškalbinga miesto centro panorama, jau spėjusi tapti reprezentacine. Bet net šis vaizdas neišsemia vietovės ekspozicinių galimybių, mat Vilnios slėnis jau nuo Belmonto, Markučių, Rasų ir Rojaus kalvų turi didžiulį potencialą būti aktyviai įjungtas į miesto centro kraštovaizdžio kompoziciją. Žymus fotografas Janas Bułhakas, XX a. fotografavęs Vilnių, rašė:

Žalasis vainikas prasideda nuo vaizdingų rojaus kampelių (Rasose yra „Rojaus“ gatvelė ir sodas, vadinamas „Rojumi“) – Misionierių, Vizičių ir Rasų sodų, ties Markučiais ir Paplauja persikelia per Vilnią į Užupį...⁴²

Vilnios slėnis į Senamiestį įsiterpia iš rytų pusės ir baigiasi šlaitu posūkyje bei stačiatikių katedra (Skaisčiausiosios Dievo Motinos cerkvė) ant Vilnios kranto ties tiltu į Užupį. Minėtoji katedra taip pat žymi anksčiausią iš dabar žinomų gyvenviečių Senamiestio teritorijoje – Rusėnų miestą, arba *Civitas Rutenica*⁴³.

Vizualųjį Vilnios slėnio apatinio horizonto erdvių išskirtinumą yra pastebėjęs ir aprašęs architektas Vytautas Jurkštas⁴⁴. Kaip atkreipia dėmesį architektas, iš minėtų erdvių Senamiestio užstatymas projektuojamas dangaus fone, siluetu, iš trijų pusių supančiu stebėtoją. Iš kairės pusės ir iš priekio siluetą formuoja

medžiais apaugęs šlaitas⁴⁵ ir iš jo iškylantys Vizitiečių, Misionierių, Kazimiero [mano nuomone, reikėtų paminėti ir Šv. Mergelės Marijos Ramintojos bažnyčią Savičiaus g., – G. I. L.-M.] bažnyčių, artilerijos bastiono tūriai. Iš dešinės pusės siluetą formuoja Užupio kvartalų pastatai. Užupio pradžioje, ant kalvos, išsiskiria Baltramiejaus bažnyčios dominantė. Istorinis Popiškių priemiestis⁴⁶ pratęsia Vilnios slėnio kraštovaizdžio kompoziciją⁴⁷ istorinio Belmonto kalno link⁴⁸.

Belmonto kalva, Markučių kalvos, Vilnios krantinės dabartiniu (plačiausiu kada nors buvusiu) tiltu per ją – populiariausios XIX a. regyklos, nuo kurių buvo apžvelgiamas Vilnios slėnis su istoriniais priemiesčiais ir jų gamtinėmis bei sakralinėmis dominantėmis⁴⁹.

Šiandien šiais vaizdais gėrėtis trukdo stambiagabaričiai pramoniniai pastatai, skendintys menkaverčiuose želdiniuose. Būdami ties minėtu Belmonto kalnu ar Markučių kalvomis, pasukę į rytus vaizdingais slėnio parkiniais keliais (S. Batoro, Belmonto, Pavilnio, Juodojo kelio gatvėmis), galime pasiekti ir tolimesnius Vilnios slėnio apylinkių kultūrinio kraštovaizdžio kompleksus, kurie aprašomi Rimgaudo Ryliškio knygoje⁵⁰. Vilnios upė yra nepertraukiamas ryšys-jungtis tarp miesto širdyje esančio Pilių komplekso kraštovaizdžio ir vieno iš svarbiausių apymiesčio gynybinio ruožo objektų – Rokantiškių piliavietės ir ją supančio kraštovaizdžio. Nuo šio piliakalnio atsiveria išraiškinga Naujosios Vilnios kraštovaizdžio panorama.

Šiek tiek plačiau apie erdves. Šiuo metu žemutinio Vilnios slėnio dalis, vadinama Paplavų istoriniu priemiesčiu, ir aukštutinio horizonto dalis, vadinama Subačiaus istoriniu priemiesčiu, – stipriai sudarkyti

41 Šv. Onos, Šv. Pranciškaus ir Bernardino, Šv. Mykolo bažnyčių bokštai, in: *Jan Bułhak: Vilnius*, I knyga, p. 105.

42 Jan Bułhak, *op. cit.*, p. 35.

43 Oksana Valionienė, *op. cit.*, p. 192.

44 Vytautas Jurkštas, *op. cit.*, p. 39.

45 Šiandien pavojuje dėl beatodairiškos urbanizacijos.

46 *Vilniaus miesto planai*, p. 180–183.

47 Šiandien vykstanti beatodairiška urbanizacija naikina Popiškių (istorinio Užupio priemiesčio dalis) smulkios skaidos, gamtinio charakterio kraštovaizdį, kuris, be to, atlieka svarbią slėnio kraštovaizdžio istorinių priemiesčių jungiamąją funkciją.

48 *Vilniaus miesto planai*, p. 110–111.

49 Vladas Drėma, *op. cit.*, p. 362–364; *Vilniaus panorama nuo Belmonto kalvos*, in: *Stanislaw Filibert Fleury: 1858–1915*, p. 172–173.

50 Rimgaudas Ryliškis, *op. cit.*

slėnio kraštovaizdžiai. Pastatyti pramonės objektai, nutiestos gatvės ir transporto magistralės, platus tiltas per Vilnią sunaikino XVI–XIX a. besiformavusį Paplavų vaizdą, kur būta malūnų, popieriaus dirbtuvių, kitų objektų⁵¹. XIX ir XX a. beatodairiška urbanizacija nulėmė, kad nyko įspūdingi Subačiaus priemiesčio sodų kraštovaizdžiai: dalis Misionierių sodų⁵² virto transporto magistrale (dab. Maironio g. trasa), šalia Vizitiečių vienuolyno komplekso (buvusio Rojaus sodo⁵³ teritorijos pietvakarinėje dalyje) pastatyti pramoniniai pastatai, Vilniaus 2-ieji pataisos namai.

Gražiausias XIX a. Subačiaus priemiesčio sodas⁵⁴ – Pliaterių – pasmerktas žūti (kaip ir šalia buvę Aštriojo galo istorinio priemiesčio sodai⁵⁵) jau 1860 m., per jį nutiesus Sankt Peterburgo–Varšuvos geležinkelio trasą⁵⁶. Išlikę Subačiaus priemiesčio sodų kraštovaizdžio ansamblio fragmentai priešais Viešpaties žengimo dangun (Misionierių) bažnyčią, Subačiaus–Drujos, Drujos–Sukilėlių–Vitebsko gatvių šlaitai ne tik svarbūs istoriniu ir kultūriniu požiūriu⁵⁷, bet vis dar atlieka reikšmingą vaidmenį Vilnios slėnio vizualiojoje kompozicijoje⁵⁸. Gyva viltis, kad apleistų gamybinių

pastatų buvusio Rojaus sodo⁵⁹ vietoje konversija nevirš projekto, sarkastiškai pavadinto „Misionierių sodai“, analogu. Taip pat norisi viltis, kad Vilniaus 2-ieji pataisos namai kada nors bus iškelti iš šio gamtiniu ir kultūriniu požiūriu unikalaus vietovaizdžio, prilygstancio Florencijos užmiesčio vilų su sodais bažnyčių panoramoje vaizdams.

Visus išlikusius ir neišlikusius gamtos ir kultūros paveldo objektus šioje vietoje ir erdvėje saisto vidiniai prasminiai ryšiai. 1686 m. didiko J. Sanguškos rūmai su parku ir tvenkiniais padovanoti vienuoliams misionieriams, kurie XVIII–XIX a. sandūroje Rasose įkūrė kapines⁶⁰, todėl iš pradžių, iki 1841 m., jos vadintos Misionierių kapinėmis. Šiandien Rasų kapinių koplyčioje saugoma viena iš Misionierių bažnyčios relikvijų – Šv. Vincento paveikslas.

Mūrinės Misionierių bažnyčios statybas XVII a. fundavo Teofilis Jonas Pliateris⁶¹ – jos rūsiuose statytojas, teigia Adomas Honoris Kirkoras, ir palaidotas, kaip ir kelios dešimtys Pliaterių giminės atstovų⁶². Į pietus už Misionierių ansamblio, Rasų kalvų link, Pliaterių šeima turėjo gražiausią Vilnios slėnio aukštumų sodą–parką⁶³. Deja, iki mūsų dienų išliko vos keli istorinio želdyno fragmentai. Šie į gausybę linijų susipynę priežastiniai objektų, vietovių ir žmonių saitai galėtų padėti atkurti reikiamą emocinį ryšį su vieta ir praverstų bent konceptualių pagrindu planuojant teritoriją.

51 Dalia Dijokienė, *op. cit.*, p. 73–74; Vladas Drėma, *op. cit.*, p. 361–365; *Vilniaus miesto planai*, p. 36–37, 152, 160–166; Jonas Jurkštas, *op. cit.*, p. 126.

52 *Von Furstenhoffo Vilniaus miesto planas*, p. 36–37; Birutė Gudynaitė, *op. cit.*, p. 18; Sigita Gasperavičienė, *op. cit.*, p. 5; Antanas Tauras, *op. cit.*, p. 60.

53 G. Bielskis, *op. cit.*; *Vilniaus miesto planai*, p. 197; Birutė Gudynaitė, *op. cit.*, p. 18; Sigita Gasperavičienė, *op. cit.*, p. 5.

54 Birutė Gudynaitė, *op. cit.*, p. 17; Sigita Gasperavičienė, *op. cit.*, p. 5; Antanas Tauras, *op. cit.*, p. 60; *Vilniaus miesto planai*, p. 165; William Hastie, Grigorijus Velikorodovas, *op. cit.*; *Vilniaus miesto planas*, apie 1837, in: RVKIA, f. 349, ap. 8, b. 309. Taip pat: *Vilniaus miesto planai*, p. 360–363; *Vilniaus miesto planas*, 1845.

55 *Von Furstenhoffo Vilniaus miesto planas*; G. Bielskis, *op. cit.*; Dalia Dijokienė, *op. cit.*, p. 74–75; Birutė Gudynaitė, *op. cit.*, p. 17; Sigita Gasperavičienė, *op. cit.*, p. 5; *Vilniaus miesto planai*, p. 196–197; Nijolė Lukšionytė-Tolvaišienė, *op. cit.*, p. 53, 105.

56 *Vilniaus miesto planas*, 1865, in: VUB RS, f. 23 – 216. Taip pat: *Vilniaus miesto planai*, p. 382–383.

57 Sodų Vilniaus tapatumo dalis.

58 Aukštutinio horizonto panoramose nuo Pilies, Trijų Kryžių, Bekešo kalnų bei žemutinio horizonto panoramoje nuo Bernardinų kapinių, Olandų g. žiedo.

59 G. Bielskis, *op. cit.*, p. 196–167; Birutė Gudynaitė, *op. cit.*, p. 18; Sigita Gasperavičienė, *op. cit.*, p. 5.

60 Antanas Rimvydas Čaplinskas, *op. cit.*, p. 372.

61 Adomas Honoris Kirkoras, *Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes*, Vilnius: Mintis, 1991, p. 102; Martynas Jakulis, Špitolės Vilniuje XVI–XVIII a.: Daktaro disertacija, Vilnius, 2016, p. 79–80.

62 Adomas Honoris Kirkoras, *op. cit.*, p. 103.

63 Birutė Gudynaitė, *op. cit.*, p. 17; Sigita Gasperavičienė, *op. cit.*, p. 5; Antanas Tauras, *op. cit.*, p. 60; *Vilniaus miesto planai*, p. 165; William Hastie, Grigorijus Velikorodovas, *op. cit.*; *Vilniaus miesto planas*, apie 1837; [Štompfas], *op. cit.*; *Vilniaus miesto planas*, 1845; Nikolajus Giunteris, *op. cit.*

Senajo miesto gynybinę sieną juosiantys Pylimo, Bazilijonų, Daukšos gatvių šlaitai ženklina Senamiesčio ribą. Jie – pagrindinė Vingrių, Rūdninkų ir Aštriojo galo istorinių priemiesčių gamtinė dominantė. Per šlaitus į Panerių aukštumas kilo senieji Trakų, Rūdninkų traktai, per Liepkalnį – Medininkų⁶⁴. Iš šlaitų veržėsi Vingrių, Žiupronių šaltiniai, papėdėje palei gynybinę sieną tekėjo Kačergos upelis⁶⁵, plytėjo grafų Hilzeno⁶⁶ (vėliau Pliaterių) ir Marikonio⁶⁷ religinių bendruomenių (reformatų) ir vienuolių sodai – dominikonų⁶⁸ (užstatyti dab. Teatro g. pastatais), pranciškonų⁶⁹ (buvusio „Lietuvos“ kino teatro, naujojo MO muziejaus aplinkoje). Be magistrato krautuvelių ir stambių, turtingų pirklių krautuvių, už miesto sienos, dabartinės Pylimo gatvės atkarpoje, XVI–XIX a. veikė ne viena turgavietė⁷⁰, o XIX a. klestėjo miestiečių sodai⁷¹. Amžiaus pabaigoje, randantis naujam užsakovų sluoksniui – inteligentijai, Vilniuje pradėta statyti kotedžus ir vilas su sodeliais⁷². Basanavičiaus g. išsiskyrė prabangus akademiko Nikolajaus Čagino dviaukštis kotedžas bei sodas⁷³ (dab. Teatro g. 3). Vingrių priemiestis žymus

evangelikų reformatų maldos namais ir kapinėmis⁷⁴, XX a. teatro rūmais su skveru⁷⁵.

Kadangi šlaitų teritorijoje gana vėlai vyko urbanizacija, neužstatyti šlaitai buvo miestiečių mėgstama pasivaikščiojimui „su vaizdais“ vieta.

Seniausia ir labiausiai mėgta Vilniaus panoramų stebėjimo vieta buvo vakarinėje miesto pusėje buvusios Vingrių kalvos ir aukštumos – dabartinė Mindaugo gatvė per visą jos ilgį. Nuo čia buvo patogiausia apimti žvilgsniu visą senamiestį nuo Neries iki Aštriojo galo. Ne veltui F. Hogenbergas iš šios vietos parodė ne tik miesto panoramą, bet ir visą miesto planą, vaizduotės akimis pakilęs iki vieversio skrydžio aukštumos.⁷⁶

Šiandien neužstatyti tik vakarinių ir pietinių Vilniaus istorinių priemiesčių šlaitų fragmentai, bet kartu su želdiniais išilgai Pylimo, Bazilijonų bei Daukšos gatvių jie dar vis sudaro „žaliosios“ senajo miesto ribos išpūdį⁷⁷. Tarp šlaite esančių istorinių erdvių ir miesto išlikę saviti vizualieji ryšiai: senajo teatro pėsčiųjų trakto⁷⁸ – su Šv. Kotrynos bažnyčia, Vingrių pėsčiųjų trakto⁷⁹ – su Senamiesčiu (plataus kampo panorama), Šv. Nikodemo skvero⁸⁰ – su papėdėje esančiu priemiesčiu ir toliau regimu Senamiesčiu (daugiaplanė, plataus

64 Dalia Dijokienė, *op. cit.*, p. 80–81.

65 Jonas Jurkštas, *op. cit.*, p. 13–14; Oksana Valionienė, *op. cit.*, p. 182, 186, 188; *Architektas Sigitas Lasavickas*, p. 24–25, 57, 59.

66 [Fiodoras Chomentovskis], *op. cit.*; Fiodoras Chomentovskis, *op. cit.*; Marcelijus Vojevudzkis, Šv. Stepono priemiesčio planas, 1802, in: LNM, AFP – 1447. Taip pat: *Vilniaus miesto planai*, p. 194–195.

67 [Fiodoras Chomentovskis], *op. cit.*; Fiodoras Chomentovskis, *op. cit.*

68 *Von Furstenhoffo Vilniaus miesto planas; Dominikonų valda už Trakų vartų*.

69 Marcelijus Vojevudzkis, *op. cit.*; Birutė Gudynaitė, *op. cit.*, p. 5.

70 Antanas Rimvydas Čaplinskas, *op. cit.*, p. 318–323.

71 *Vilniaus miesto planas*, 1845; Birutė Gudynaitė, *op. cit.*, p. 2, 5, 12–21; Nijolė Lukšionytė-Tolvaišienė, *op. cit.*, p. 53, 93–94, 98, 105–109.

72 *Ibid.*, p. 108–109.

73 *Ibid.*, p. 108.

74 *Vilniaus senamiesčio tvarkymo planas* (VSTP), Sprendinių tekstinė dalis, 5_III Vingrių priemiestis – Byla, [interaktyvus], [žiūrėta 2017-08-30], http://www.kpd.lt/uploads/Specialieji%20planai/Koncepcijos/16073/5_III%20Vingriu%20priemiestis%20-%20BYLA.pdf.

75 *Lenkų teatras*, in: Nijolė Lukšionytė-Tolvaišienė, „Istorizmas ir modernas Vilniaus architektūroje“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, Vilnius, 2000, t. 18, p. 61.

76 Vladas Drėma, *op. cit.*, p. 55.

77 Precedentas statyboms buvo padarytas XX a. pradžioje pastčius Geležinkelio valdybos pastatų kompleksą, esančius dabartinėje Mindaugo g., Turisto viešbutį XX a. viduryje. Vėliau sekė ne vieno daugiabučio statybos Teatro, Mindaugo gatvėse, o „Šaltinių namų“ ant Pylimo g. šlaitų projektas visiškai naujas.

78 Pėsčiųjų traktas, jungiantis Teatro ir Pylimo g.

79 Pėsčiųjų traktas, jungiantis Mindaugo ir Pylimo g.

80 Skveras buvusio istorinio želdyno vietoje tarp Aušros Vartų, Lapų ir Drujos g. (G. Bielskis, *op. cit.*).

kampo panorama), buvusių istorinių sodų teritorijos Daukšos g. šlaituose⁸¹ (dab. automobilių stovėjimo aikštelė) – su Šv. Teresės bažnyčia, Šv. Dvasios cerkve, Viešpaties Dangun Žengimo (Misionierių) ir Švč. Jėzaus Širdies (Vizičių) bažnyčiomis. Šie ryšiai bei artimojo plano vaizdai kuria stiprią vietos aurą, žadina vaizduotę, užuominomis „kalbėdami“ apie čia buvusius sodus bei iš jų atsiveriančius vaizdus į bažnyčias.

NERIES TERASOS. ŠNIPIŠKĖS IR LUKIŠKĖS

Pervažiuojant per Žaliąjį Vilniaus tiltą ir, pasukę į kairę, pro stebuklingą Viešpaties Jėzaus koloną bei Šv. Rapolo bažnyčią, seniau priklausiusią jėzuitams, patenkame į Šnipiškių priemiestį. Menkas tai priemiestis – tik viena gatvė, kuri tęsiasi pusę mylios. Mediniai nameliai ir žydų krautuvėlės, stogdengių, plytų ir koklių degėjų butai, iš pradžių niekuo nepasizymi. Netrukus už vartų užkardos kairėje pasirodo nauja mūrinė sinagoga. Toliau virš stogų kyšo totorių mečetė, kuri stovi prie Neries, Lukiškių priemiesčio gale. Tame pačiame priemiestyje sužimba Šv. Jokūbo bažnyčios bokštai... veidrodžiu spindinčios Neries geltoni ir žali krantai, toliau – melsvo rūko apgaubtas tamsus eglynas, senos, nuskurdusios, netvarkingai išsimėčiusios žvejų lūšnelės. Jis dar praturtėja keliais toluoje matomais bokštais. Užvažiavę ant Šeškinės kalno, metame į Lietuvos didmiestį atsisveikinimo žvilgsnį.⁸²

Šioje citatoje užkoduotas dviejų Neries krantų – Šnipiškių ir Lukiškių istorinių priemiesčių – kraštovaizdžių dialogas.

Svarbus faktorius, lėmęs minimų kraštovaizdžių „išskyrimą“ ir sykiu Lukiškių istorinio priemiesčio

81 *Von Furstenhoffo Vilniaus miesto planas*; [Fiodoras Chomentovskis], *op. cit.*; Fiodoras Chomentovskis, *op. cit.*; G. Bielskis, *op. cit.*

82 Władysława Syrokomlos citata apie Vilnių (*Vilnius: miesto portretas*, sudarė Izaokas Zibucas, Raimondas Paknys, Vilnius: R. Paknio leidykla, 2010, p. 314).

atskyrimą nuo upės, buvo 1817 m. Vilniaus plėtros projektas: pagal jį pradėta formuoti naująjį reprezentacinį miesto centrą, kurio pagrindine ašimi ir nauja urbanistine dominante buvo numatytas Georgijaus (dab. Gedimino) prospektas nuo Katedros aikštės per Lukiškes iki Neries⁸³. Aplink prospektą XIX a. miesto perspektyviniuose planuose⁸⁴ numatytas taisyklinių stačiakampių kvartalų tinklas – jis išliko XIX–XX amžiuje⁸⁵. Keitėsi priemiesčio pobūdis⁸⁶. Silpnėjo istorinės Lukiškių vietovės ryšys su upe. Nutrūko senojo miesto ir Lukiškių uosto, šalia kurio stovėjo Totorių mečetė⁸⁷, fizinis ryšys⁸⁸, Radvilų gatvės trasos bei sodų atkarpa⁸⁹, vedusi Neries krantinėje buvusių Radvilų valdų link. Georgijaus (dab. Gedimino) prospekto „paradiškumas“⁹⁰ nukonkuravo į pilį vedusią Tiltą g. – „miestelio ir dvaro mišinį“⁹¹. Kvartalinis užstatymas sumenkino Šv. Jurgio bažnyčios – pagrindinės istorinio priemiesčio dominantės – vaidmenį vietovaizdyje (ypač minėtosios Radvilų g. bei sodų trasos atkarpoje), Šv. Jokūbo bažnyčios ekspoziciją Neries krantinėje. XIX a. ikoniniu vaizdu spėjęs tapti Šv. Jokūbo ir Šv. Rapolo bažnyčių kompozicinis duetas Karoliniškių–Šeškinės kalvų fone⁹² šiandien jau nebe toks akivaizdus.

83 William Hastie, Grigorijus Velikorodovas, *op. cit.*; *Vilniaus senamiesčio tvarkymo planas* (VSTP), Sprendinių tekstinė dalis, 4_Totorių Lukiškių priemiestis – Byla, [interaktyvus], [žiūrėta 2017-08-30], http://www.kpd.lt/uploads/Specialieji%20planai/Koncepcijos/16073/4_III%20Totoriu%20Lukiskiu%20priemiestis%20-%20BYLA.pdf.

84 William Hastie, Grigorijus Velikorodovas, *op. cit.*; [Štompfas], *op. cit.*; Nikolajus Giunteris, *op. cit.*

85 Šiuo požiūriu 1875 m. projektinis Vilniaus miesto planas tapo lemiamu.

86 Algimantas Miškinis, *op. cit.*, p. 62.

87 *Lukiškių planas*, 1646, in: RVSA, f. 1603, ap. 4, b. 2859, l. 3–4. Taip pat: *Vilniaus miesto planai*, p. 36–37. XX a. mečetė nugriauta, šalia buvusios kapinės užstatytos.

88 1875 m. perspektyviniame Vilniaus miesto plane minėto ryšio nebelyka (Nikolajus Giunteris, *op. cit.*). XX a. mečetė nugriauta, šalia buvusios kapinės užstatytos.

89 1875 m. perspektyviniame Vilniaus miesto plane minėtos gatvės trasos dalies nebelyka (Nikolajus Giunteris, *op. cit.*).

90 *Vilniaus senamiesčio tvarkymo planas* (VSTP).

91 Jan Bułhak, *op. cit.*, p. 46.

92 *Vilniaus panorama nuo Plikojo kalno*, in: *Czechowicz: XIX*

Faktą, kad šiandien bažnyčias, žvelgiant jau iš daugelio taškų, supa nebe kalvos, o verslo centrai, tenka priimti kaip turbūt neišvengiamo raidos etapo ženklą. Nebe toks stiprus ir ryškus, nors dar išlikęs, krantinės prie Baltojo tilto ir daugiaplanis Vilnios slėnio pietinių kalvų vizualusis ryšys Tilto g. trasos, toliau – žemutinės Vilnios slėnio terasos ruože. Tai vis dar labai vertingas ir saugotinas slėnio kraštovaizdžio bruožas. Nyksta senosios Ukmergės g. pėsčiųjų pasažo vizualusis ryšys su Senamiesčiu⁹³.

Erdvės priešais Šv. Rapolo bažnyčių reikšmingumą Vilniaus centro kraštovaizdyje nusako faktas, kad čia, ant nedidelės kalvelės (kaip vėliau paaiškėjo, supiltos ant žmonių palaikų), stovėjo koplyčia su Šnipiškių Jėzaus skulptūra⁹⁴. Iki 1944 m. kartu su Šv. Rapolo bažnyčia sudariusi architektūrinį ansamblį, XIX a. koplyčia buvo fotografuojama apsupta Neries ir Vilnios upių santakos su Pilimi⁹⁵, taip tarsi simboliškai konstruojant prasminius Neries slėnio terasų kraštovaizdžius. Koplyčia šioje erdvėje turėjo ir tiesioginę paskirtį: prie Šnipiškių Jėzaus skulptūros burdavosi maldininkai, keliavę Vilniaus Jeruzalėn – vyskupų įkurtų Kalvarijų komplekso kraštovaizdžio link⁹⁶. Krantine rytų kryptimi nuo Žaliojo tilto buvo susisiekama su Šv. Rapolo bažnyčios kapinėmis (ant jų dalies dabar stovi „Lietuvos energijos“ pastatas su „Aušrine“), taip pat – žydų kapinėmis⁹⁷ (dab. Vilniaus Sporto rūmų teritorija). Istoriniu Šnipiškių priemiesčiu ėjo kelias⁹⁸ į Verkių dvaro ansam-

amžiaus Vilniaus vaizdai, sudarytoja Laima Skeivienė, Vilnius: Baltos lankos, 1995, 44 nuotr.; Šnipiškių panorama nuo Pilies kalno, apie 1898, in: *Stanislaw Filibert Fleury: 1858–1915*, p. 32–33.

93 Remiantis urbanistine logika šiomis dienomis nugriautas medinis dvarelis Žygimantų g., jo vietoje formuojamas perimetris užstatymas. Minėto vizualiojo ryšio nebelieka.

94 Antanas Rimvydas Čaplinskas, *op. cit.*, p. 194.

95 Šnipiškių Jėzaus koplyčia ir Šv. Rapolo bažnyčios bokštai, 1912–1915, in: *Jan Bulhak: Vilnius*, II knyga, p. 390.

96 Antanas Rimvydas Čaplinskas, *op. cit.*, p. 176.

97 *Ibid.*, p. 377–378.

98 Dalis kelio atkarpos matyti XVIII a. pab. Vilniaus miesto ir apylinkių plane (*Vilniaus miesto ir apylinkių planas*, apie 1784–1790, in: RVKIA, f. 846, ap. 16, b. 21814. Taip pat: *Vilniaus*

blį, iš kurio ir šiandien galime grožėtis Vilniaus apylinkių miškų panorama su Švč. Trejybės (vad. Trinapolio) bažnyčia, taip pat – kelias į Buivydiškių Radvilų dvarą⁹⁹ (netoli jo – Pilaitės piliavietė ir dvaro sodyba).

Viktorija Daujotytė, remdamasi Juditos Vaičiūnaitės poezija, teigia, kad žiūrėti į Vilnių svarbu ne iš aukštai (kaip Maironio lyrikoje), o iš to lygmens, kuriame glūdi Vilniaus pamatai, nuo grindinio, akmens, žvilgsniui kylant iki bokštų¹⁰⁰. Išties „žalioji karūna su bažnyčių bokštais“ – tai Vilniaus kraštovaizdžio tapatumo finalinis akordas, „atvirtė“. Tikrasis grožis – prasmėse. Būties trapumą simbolizuojantis Sakurų sodo dešiniame Neries krante žydėjimas netikėtai taikliai, įvairiomis suvokimo „briaunomis“, kiekvieną pavasarį primena mums pražuvusį Vilnių – tą, kurio gyventojai sunaikinti, o tapatumo ženklai (sinagogos, kapinės) nušluoti.

NERIES TERASOS. ANTAKALNIS

Nesibaigiantis žalioji kelias, vedantis iš miesto centro vidurio iki pat tolimiausio pakraščio. Visiškai nepanašus į gatvę kelias vingiuoja kalvotu, apžėlusiu, aukštai virš miesto iškilusiu kraštovaizdžiu. Altarijos, Pilies, Stalo ir kaimyniniai kalnai staigiais pakilimais ir nuokalnėmis veda prie ištaikingo Antakalnio baroko šedevro – Šv. Petro ir Povilo bažnyčios... Toliau, už Šv. Petro ir Povilo bažnyčios, driekiasi svajingai atsispyręs ir dar miestui priklausančia Gailestingųjų seserų gatvė siekiantis mišką Sapiegos dvaro parkas su rūmais, dvejais vartais ir Viešpaties Jėzaus bažnyčia. Dar toliau mišku apaugę kalneliai pereina į kapinių miškelius ir įsilieja į Pospieškos kalvų grandinę.¹⁰¹

miesto planai, p. 45). Istorinio kelio trasa fragmentiškai išlikusi. Šeškinės rajone yra Buivydiškių g.

99 Pažymėtas 1790 m. situaciniame Vilniaus ir apylinkių plane (*Situacinis Vilniaus ir apylinkių planas*, sudarė L. F. I. Von Orlichas, 1790, in: PVBB, Kartografijos rinkinys, Kart. Q 19082. Taip pat: *Vilniaus miesto planai*, p. 45). Istorinio kelio trasa iš dalies išlikusi.

100 Viktorija Daujotytė, *Vieninteliui miestui: Juditos Vaičiūnaitės Vilnius*, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2009, p. 24.

101 Jan Bulhak, *op. cit.*, p. 39–40.

Antakalnio priemiestį suformavo didikų, bažnyčios tarnų bei pasiturinčių miestiečių statydinti vasarnamiai bei vilos. Iškiliausieji – Sapiegos, Pacai, Sluškai – čia statydinosi rezidencijas. Sluškų rūmų bei sodo ansamblis statytas XVII a. apatinėje Neries terasoje. Šioje vietoje nuo XVI a. pab. iki 1636 m. buvo didikų Kiškų, 1645–1690 m. – Pacų rūmai¹⁰². Nauji rūmai statyti nugriovus senuosius. Prie rūmų buvo užsodintas itališkas sodas¹⁰³.

Iki XIX a. Sluškų rūmai dominavo Neries krantinėje, vizualiaisiais ryšiais buvo susieti su Altarija, Pilies kalnu ir jo papėdės erdvėmis, taip pat – su Tiltu g. vietovaizdžiu, dešiniame Neries krante, Žvejų priemiestyje, kadaise (XVIII–XIX) stovėjusia Šv. Teresės bažnyčia¹⁰⁴. Šiandien Neries ir Vilnios santakos erdvė labai pasikeitusi: dominuoja želdiniai, Sluškų rūmai skendi prižėlusioje Neries krantinėje, sunykę jų ir aplinkos vizualieji ryšiai. Į vakarus nuo rūmų šiandien įrengtas skveras broliams Vileišiams, ties kuriuo reljefas švelniai leidžiasi Neries upės link ir kaip alternatyva triukšmingam Antakalnio bulvarui¹⁰⁵ Neries krantine nusitęsia Sluškų gatvelė. Už Sluškų rūmų, rytų kryptimi, XVII a. stovėję Pacų rūmai. XVIII a. juos valdė Bžostovskiai, vėliau – Pliateriai, medinių vietoje pasistatę ištaigingus rūmus. Šalia rūmų įrengtas sodas¹⁰⁶. XIX a. rūmų aplinka labai keitėsi, jos pobūdžiui reikšmės turėjo minėtojo Antakalnio bulvaro įrengimas – nauji statiniai buvo statomi neišeinant už jo perimetro. XIX a. bulvaras tapo Antakalnio priemiesčio kompozicine ašimi¹⁰⁷ (dab. T. Kosciuškos g.). Įrengiant bulvarą kalvyno pašlaitės gerokai performuotos, nukastos,

102 Vladas Drėma, *op. cit.*, p. 341.

103 *Von Furstenhoffo Vilniaus miesto planas*; Birutė Gudynaitė, *op. cit.*, p. 21; Vladas Drėma, *op. cit.*, p. 341; Sigita Gasperavičienė, *op. cit.*, p. 4; Antanas Tauras, *op. cit.*, p. 59.

104 *Von Furstenhoffo Vilniaus miesto planas*; Vladas Drėma, *op. cit.*, p. 380.

105 Dabartinė T. Kosciuškos g.

106 Birutė Gudynaitė, *op. cit.*, p. 22; Vladas Drėma, *op. cit.*, p. 345.

107 *Antakalnio (dabar T. Kosciuškos) gatvė ir miesto panorama nuo Šv. Petro ir Povilo bažnyčios bokšto*, in: Stanislaw Filibert Fleury: 1858–1915, p. 64.

Antakalnio istorinio trakto plastiškumą pakeitė griežta bulvaro geometrija¹⁰⁸. Jo ašyje – Šv. Petro ir Povilo bažnyčios dominantė¹⁰⁹. XX a. fotografijose plataus bulvaro ašyje priešais bažnyčią dar matome kamerinių formų mūrinių koplytstulpį (nugriautas po Antrojo pasaulinio karo), šalia kurio augo liepa¹¹⁰. Koplytėlės, kaip lokalis erdvės kompozicinio elemento – erdvinio orientyro, būta ir ties posūkiu į Sapiegų rūmus¹¹¹.

Dabartinė mūrinė Šv. Petro ir Povilo bažnyčia pradėta statyti 1668 m. fundatoriaus Mykolo Kazimiero Paco dėka¹¹². Laikui bėgant keitėsi tai, kaip bažnyčia vizualiai dominavo aplinkoje. Kitaip nei anksčiau, šiandien istoriniame kraštovaizdyje dominuoja bažnyčios bokštai, visas tūris atsiveria tik esant visai prie jos. Erdvė, iš kurios buvo apžvelgiamas ansamblis, labai sumažėjo – daugiausia dėl užstatymo plėtros ir šiandien gausiai želdiniais apaugusių, bažnyčią iš pietų supančių kalvų. XIX a. viduryje stovint ant šių kalvų vienu metu buvo galima matyti ir Šv. Petro ir Povilo bažnyčią, ir Neries gamtinėse apylinkėse skendinčią Trinaolio bažnyčią¹¹³, o greta, mišku apaugusioje kalvoje, – Šv. Petro ir Povilo (Saulės) kapines¹¹⁴.

XVIII a. teritorija Neries terasoje į šiaurę nuo Šv. Petro ir Povilo bažnyčios priklausė Lateranų kanau-ninkų vienuolynui. XVIII a. antroje pusėje šioje vietoje pastatyta vasaros rezidencija, turinti didžiulį (beveik 3 ha) reguliariai suplanuotą parką, įsiliejantį į Neries

108 *Ibid.*, p. 52.

109 *Ibid.*

110 *Viešpaties Jėzaus koplyčia ir Šv. Petro ir Povilo bažnyčia. Koplyčia nugriauta XX a. 6 deš.*, 1912–1915, in: *Jan Bulhak: Vilnius, II knyga*, p. 414.

111 Šv. Veronikos koplyčia Antakalnio ir L. Sapiegos gatvių sankirtoje. Koplyčia nugriauta apie 1962 m., 1912–1915, in: *Jan Bulhak: Vilnius, II knyga*, p. 451.

112 Antanas Rimvydas Čaplinskas, *op. cit.*, p. 187–188.

113 Kanutas Ruseckas, *Aikštė priešais Šv. Petro ir Povilo bažnyčią*, 1848, in: Vladas Drėma, *Dingęs Vilnius*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 347. Piešinyje taip pat matome Viešpaties Jėzaus koplyčią, grafienės Tyman(?) sodą (į šiaurę nuo bažnyčios). Vienuolyno pastatai užstoja tuo metu kieme augusį sodą.

114 Antanas Rimvydas Čaplinskas, *op. cit.*, p. 371; Birutė Gudynaitė, *op. cit.*, p. 24.

slėnio žemutinio horizonto erdves. 1845 m. plane jau žymimas peizažinio planavimo parkas¹¹⁵. Šiandien išlikusi parko teritorijos dalis bei dvaro sodybos namas. XX a. buvusio parko dalyje pastatyti Vileišių rūmai, kurie šiandien, kartu su Šv. Petro ir Povilo bažnyčia, simboliškai sudaro gražų vietos kraštovaizdžio ansamblį¹¹⁶.

Sapiegų rūmai ir parkas, Viešpaties Jėzaus bažnyčia ir Trinitorių vienuolynas – reikšmingas Antakalnio Neries terasų kraštovaizdžio ansamblis, deja, iki mūsų dienų patyręs didelių fizinių deformacijų. Dalis parko teritorijos carinės Rusijos laikais ir sovietmečiu užstatyta karo ligonine ir su ja susijusiais pastatais¹¹⁷. XX–XXI a. ansamblio prieigų urbanizacija vykdyta nesilaikant jokių kontekstualumo kriterijų. Buvusios ligoninės pastatai šiandien jau renovuoti, pritaikyti technologijų „startuolių parko“ reikmėms. Vis dėlto rūmų ir jų istorinių–architektūrinių bei gamtinių objektų ansamblis, labai stipriai deformuotas kompoziciškai, dabar patyrė ir iškalbingą prasmų sumainymą.

PAMĖNKALNIS IR VINGIO TRAKTAS

Pamėnkalnis – neatsiejama Vilniaus kraštovaizdžio tapatumo dalis, reikšminga istoriniu, gamtinės kompozicijos ir vizualiuoju aspektais. Manoma, kad praeityje kalnas buvo susijęs su pagoniškomis tradicijomis¹¹⁸.

XVI–XVII a. Pamėnkalnyje buvo laidojama šiauriniame šlaite, vadinamose Senosiose stačiatikių kapinėse. Jos plytėjo abiejose dabartinės Tauro g. pusėse ir beveik siekė Šopeno alaus fabriką ir Sierakausko gatvę. Našlaičių kapinių būta Goštautų valdoje, prie seno kelio iš Lukiškių į Pohulianką, Pamėnkalnio papėdėje¹¹⁹.

115 *Vilniaus miesto planas*, 1845.

116 Užstatytas gražus parkelis su vilos pobūdžio mediniais pastatais Neries šlaite į šiaurę nuo Vileišių rūmų, todėl nuo rūmų baliustrados dabar regime ne Tuskulėnų dvaro su parku kraštovaizdį, o žemutinėje šlaito terasoje stovinių statinių galinį, ūkinį kiemą.

117 Vladas Drėma, *op. cit.*, p. 350.

118 *Architektas Sigitas Lasavickas*, p. 57.

119 Antanas Rimvydas Čaplinskas, *op. cit.*

XVIII–XIX a. sandūroje plynaukštėje įkurtos naujosios liuteronų kapinės, o 1831 m. šalia jų pradėjo kurtis evangelikų reformatų kapinės. Teritorijoje buvo daug šeimyninių koplyčių–mauzoliejų, gausu želdinių¹²⁰. XX a. viduryje kapinės likviduotos, šioje vietoje pradėtas formuoti parkas. Tuo pat metu buvo realizuojama ir nauja urbanistinė–kraštovaizdinė Pamėnkalnio ir Lukiškių aikštės ašis¹²¹, pastatyti minėtieji Profsąjungų rūmai, įrengti liūdnei pagarsėję laiptai iš žydų antkapinių paminklų, taip nesąmoningai makabriškai įprasminant didžiuosius miesto pokyčius. Pamėnkalnio–Lukiškių aikštės ašies idėja buvo itin pompastiška, būdinga aptariamam laikotarpiui ir savo prasmėmis artimesnė carinį laikotarpį „įženklinusiam“ Georgijaus prospektui nei 1790 metams. Lauryno Stukos–Gucevičiaus parengtame pirmajame Vilniaus miesto generaliniame plane numatyta plėtoti Vingio trakto ašį¹²². XVIII a. pab. dokumente numatytos dabartinės Konarskio ir Čiurlionio gatvės¹²³. Miestą nauja, tiesia trasa per plynaukštę numatyta sujungti su Vingio parko teritorija – Jėzuitų Lukiškėmis, buvusiomis Radvilų valdomis. Naujas traktas senojo kelio vietoje buvo projektuojamas pagal klasicizmui būdingą gatvių išplanavimo kompoziciją, atitiko vietos reljefo pobūdį. Šiame plane labai tiksliai ir kruopščiai reljefo ir grunto charakteristika, nurodyti vandens telkiniai, šaltiniai, želdynai.

XIX a. Vingio traktas vadintas Pohulianka, trakto prieigose gyvenantys miestiečiai veisė sodus¹²⁴. XX a. prestižinėje Čiurlionio g. toliau puoselėtos sodų tradicijos¹²⁵. Bendramiestinėje Vilniaus kraštovaizdžio

120 *Ibid.*, p. 375.

121 *Architektų Nasvyčių*.

122 Laurynas Gucevičius ir karo topografinės mokiniai, *op. cit.*

123 *Ibid.*

124 Adomas Borovskis, *op. cit.*; *Vilniaus miesto planas*, 1845; Birutė Gudynaitė, *op. cit.*, p. 25–31; Antanas Rimvydas Čaplinskas, *op. cit.*, p. 349.

125 Dainora Juchnevičiūtė, „Vilniaus želdynų sistemos vystymosi raida“, in: *Lietuvos TSR architektūros klausimai*, t. 6, sąs. 3: *Rajonų planavimas, landšafto ir rekreacinė architektūra*, Vilnius: Mokslas, 1980, p. 92. Šiandien Kalinausko g. (Čiurlionio g. tąsa) kuriami skverai „lenktyniauja“ su greta vykstančiomis statybomis.

kompozicijoje reikšmingą kompozicinį vaidmenį atlieka Pamėnkalnio plynaukštė kaip gamtinė forma. Dar XIX a. nuo Pamėnkalnio vėrėsi labai plati Vilniaus miesto panorama, apėmusi Karoliniškių–Šeškinės šlaitus iki Ribiškių kalvyno. Buvo matyti Lukiškės, Šnipiškės, Antakalnis, Pilies kalnas ir jo aplinka, Senamiestis, Subačiaus–Rasų priemiestis. Šiandien atsiveria tik dalis panoramos (Lukiškių aikštės ir dešinio Neries kranto aplinkos).

Pamėnkalnio plynaukštė driekiasi svarbus Vingio istorinis traktas, kurį miesto planuotojai nepelnytai užmiršo. Traktas prasideda nuo septintųjų Radvilų rūmų, yra gausus žaliųjų erdvių ir nuo Pamėnkalnio atsiveriančių vaizdų, veda į istorines Radvilų valdas – dabartinį Vingio parką, kuris kartu su Karoliniškių šlaitais ir Žvėrynu formuoja dar vieną savitą Vilniaus kraštovaizdžio kompoziciją.

IŠVADOS

1. Šiandieniniai urbanistiniai procesai, vykstantys mieste, parodo, kad Vilniaus nesuvokiame kaip nedalomos visumos, turinčios vidinę (dvasinę) formą ir išorinį pavidalą. Kalbėdami apie *Vilniaus kraštovaizdį*, daugiausia koncentruojamės į jo kaip *gamtinio fono* aspektus („Senamiesčio žalių kalvų foną“) ir visiškai nesigiliname į prasminius šio kraštovaizdžio objektų ryšius.
2. Vilniaus kraštovaizdžiai išsaugojo gamtiškai susiklosčiusias erdvių apimtis, svarbias architektūrinės dominantes, bet yra beprarandantys tikrąsias vietų prasmes, reikšminę ir estetinę erdvių harmoniją – esminę prielaidą rasti vietos tapatumo jausmui, *genius loci*.
3. XIX ir XX a. Vilniaus miesto raida patyrė esminių prasmės deformacijų, kurių struktūroje užprogramuotos pasekmės miesto kraštovaizdžiui.
4. Gamtinių ir architektūrinių Vilniaus miesto objektų išsidėstymo vienas kito atžvilgiu

tyrimas atskleidžia ne tik erdvines, bet ir prasmines jų sąsajas. Vilniaus kraštovaizdžio tapatumą galima suvokti tik kaip vientisą miesto savitumo ženklų ir jų raiškos kraštovaizdyje bei žmonių sąmonėje sistemą.

Gauta 2017 11 11

ŠALTINIAI

- Altarijos teritorijos su Šv. Petro ir Povilo bažnyčia ir vienuolynu bei buvusios tvirtovės pastatais planas*, 1908, in: *Vilniaus miesto planai*, sudarė Birutė Rūta Vitkauskienė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2016, p. 107.
- Antakalnio (dabar T. Kosciuškos) gatvė ir miesto panorama nuo Šv. Petro ir Povilo bažnyčios bokšto*, in: *Stanislaw Filibert Fleury: 1858–1915: Fotografijos*, sudarė Jūratė Gudaitė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2007, p. 64.
- Antakalnio (dabar T. Kosciuškos) gatvės tvarkymo darbai*, in: *Stanislaw Filibert Fleury: 1858–1915: Fotografijos*, sudarė Jūratė Gudaitė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2007, p. 52.
- XIX a. Bernardinų sodas ir senamiesčio panorama*, in: *Jan Bulhak: Vilnius*, I knyga, sudarė Jūratė Gudaitė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2012, p. 48.
- Bielskis G., *Subačiaus ir Aušros Vartų priemiesčio planas*, 1801, in: LVIA, f. 1135, ap. 23, b. 65, l. 20. Taip pat: *Vilniaus miesto planai*, sudarė Birutė Rūta Vitkauskienė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2016, p. 196–167.
- Borovskis Adomas, *Pohuliankos priemiesčio planas*, 1809, in: LVIA, f. 1135, ap. 23, b. 65, l. 23. Taip pat: *Vilniaus miesto planai*, sudarė Birutė Rūta Vitkauskienė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2016, p. 176–177.
- Bulhak Jan, *Vilniaus peizažas: fotografo kelionės*, iš lenkų k. vertė Stanislovas Žvirgždas, Vilnius: Vaga, 2006.
- [Chomentovskis Fiodoras], *Vilniaus miesto ir priemiesčių planas*, apie 1797, in: RVKIA, f. 846, ap. 16, b. 21528, d. 6, l. 3. Taip pat: *Vilniaus miesto planai*, sudarė Birutė Rūta Vitkauskienė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2016, p. 57–59.
- Chomentovskis Fiodoras, *Vilniaus miesto ir apylinkių planas*, 1798, in: RVKIA, f. 846, ap. 16, b. 21813. Taip pat: *Vilniaus miesto planai*, sudarė Birutė Rūta Vitkauskienė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2016, p. 61–63.
- Czechowicz: XIX amžiaus Vilniaus vaizdai*, sudarė Laima Skeivienė, Vilnius: Baltos lankos, 1995.
- Dominikonų valda už Trakų vartų*, XVIII a. pab., in: VUB RS, f. 23–158. Taip pat: *Vilniaus miesto planai*, sudarė Birutė Rūta Vitkauskienė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2016, p. 229.
- Francesonas Antonijus, *Paplaujos planas*, 1814, in: LVIA, f. 1135, ap. 23, b. 65, l. 6. Taip pat: *Vilniaus miesto planai*, sudarė Birutė Rūta Vitkauskienė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2016, p. 164–165.

- Giunteris Nikolajus, *1875 m. perspektyvinio Vilniaus plano kopija*, 1876, in: LNM, AKP – 501. Taip pat: *Vilniaus miesto planai*, sudarė Birutė Rūta Vitkauskienė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2016, p. 387.
- Gucevičius Laurynas ir karo topografijos mokiniai, *Trakų priemiesčio, Tauro kalno, Totorių, Lukiškių ir Užvingio planas*, apie 1790–1793, in: MAB RS, f. 229 – 406. Taip pat: *Vilniaus miesto planai*, sudarė Birutė Rūta Vitkauskienė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2016, p. 41–43.
- Grunertas Karolis, *Vilniaus miesto planas*, 1808, in: Vladas Drėma, *Dingęs Vilnius*, Vilnius: Vaga, 1991, p.43.
- Hastie William, Velikorodovas Grigorijus, *Perspektyvinis Vilniaus miesto planas*, 1817, in: LNM, AFP – 673. Taip pat: *Vilniaus miesto planai*, sudarė Birutė Rūta Vitkauskienė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2016, p. 348–349.
- Hogenbergas Franzas, Braunas Georgas, *Vilnius – Lietuvos sostinė*, 1581, in: LNM, GRD 102399/121. Taip pat: *Vilniaus miesto planai*, sudarė Birutė Rūta Vitkauskienė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2016, p. 26–27.
- Jan Bulhak: *Vilnius*, I knyga, sudarė Jūratė Gudaitė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2012.
- Jan Bulhak: *Vilnius*, II knyga, sudarė Jūratė Gudaitė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2013.
- Kamenskis Mečislovas, *Pilies skvero projektas*, 1881, in: LNM, AKP – 1520. Taip pat: *Vilniaus miesto planai*, sudarė Birutė Rūta Vitkauskienė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2016, p. 328–329.
- Kovalskis Liudvikas, Šnipiškių priemiesčio dalies planas, 1816, in: LVIA, f. 1135, ap. 23, b. 65, l. 18. Taip pat: *Vilniaus miesto planai*, sudarė Birutė Rūta Vitkauskienė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2016, p. 200.
- Kšyčevskis Jonas, *Altarijos planas*, 1808-01-15, in: LNM, AFP – 1417. Taip pat: *Vilniaus miesto planai*, sudarė Birutė Rūta Vitkauskienė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2016, p. 100–101.
- Kunčius Algimantas, *Senajo Vilniaus vaizdai*, Vilnius: Mintis, 1969.
- Lenkų teatras, in: Nijolė Lukšionytė-Tolvaišienė, „Istorizmas ir modernas Vilniaus architektūroje“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, Vilnius, 2000, t. 18, p. 61.
- Lukiškių planas, 1646, in: RVSA, f. 1603, ap. 4, b. 2859, l. 3–4. Taip pat: *Vilniaus miesto planai*, sudarė Birutė Rūta Vitkauskienė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2016, p. 36–37.
- Markovičius Michailas, *Vilniaus miesto ir apylinkių planas*, 1799, in: RVKIA, f. 846, ap. 16, b. 21815. Taip pat: *Vilniaus miesto planai*, sudarė Birutė Rūta Vitkauskienė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2016, p. 67–69.
- Ochmanskis J., *Schematinis 1390 m. Vilniaus miesto planas*, in: Oksana Valionienė, *Vilniaus erdvinė struktūra viduramžiais*: Daktaro disertacija, Klaipėda, 2015.
- Sakalauskas M., *Vilnius nuo aukštumų*, 1958–1996: Fotoalbumas, teksto autorė Margarita Matulytė, Vilnius: E. Karpavičiaus leidykla, 2008.
- Sereikiškių parkas (kodas 36119), in: Kultūros vertybių registras, nekilnojamųjų kultūros vertybių aprašas, [interaktyvus], [žiūrėta 2017-09-01], <https://kvr.kpd.lt>.
- Stanislaw Filibert Fleury: 1858–1915: Fotografijos, sudarytoja Jūratė Gudaitė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2007.
- Šnipiškių Jėzaus koplyčia ir Šv. Rapolo bažnyčios bokštai, 1912–1915, in: Jan Bulhak: *Vilnius*, II knyga, sudarė Jūratė Gudaitė: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2013, p. 390.
- Šnipiškių panorama nuo Pilies kalno, apie 1898, in: Stanislaw Filibert Fleury: 1858–1915: Fotografijos, sudarė Jūratė Gudaitė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2007, p. 32–33.
- [Štompfas], *1837 m. perspektyvinio Vilniaus plano kopija*, 1839-10-20, in: VNM, C IV 769/I – 9. Taip pat: *Vilniaus miesto planai*, sudarytoja Birutė Rūta Vitkauskienė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2016, p. 365–367.
- Šv. Onos, Šv. Pranciškaus ir Bernardino, Šv. Mykolo bažnyčių bokštai, in: Oksana Valionienė, *Vilniaus erdvinė struktūra*: Daktaro disertacija, Klaipėda, 2015.
- Šv. Veronikos koplyčia Antakalnio ir L. Sapiegos gatvių sankirtoje. Koplyčia nugriauta apie 1962 m., 1912–1915, in: Jan Bulhak: *Vilnius*, II knyga, sudarė Jūratė Gudaitė: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2013, p. 451.
- Urbanavičius Juzefas, *Antakalnio, Užupio, Popiškių ir Lyglaukių planas*, 1800, in: MAB RS, f. 229 – 1003. Taip pat: *Vilniaus miesto planai*, sudarytoja Birutė Rūta Vitkauskienė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2016, p. 94–95.
- Velikorodovas Grigorijus, *Vilniaus miesto planas*, 1835-01-16, in: LNM, R – 108. Taip pat: *Vilniaus miesto planai*, sudarytoja Birutė Rūta Vitkauskienė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2016, p. 356–359.
- Viešpaties Jėzaus koplyčia ir Šv. Petro ir Povilo bažnyčia. Koplyčia nugriauta XX a. 6 deš.*, 1912–1915, in: Jan Bulhak: *Vilnius*, II knyga, sudarė Jūratė Gudaitė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2013, p. 414.
- Vilniaus Bonifratų vienuolyno statinių ansamblis (kodas 1072)*, in: Kultūros vertybių registras, nekilnojamųjų kultūros vertybių aprašas, [interaktyvus], [žiūrėta 2017-09-01], <https://kvr.kpd.lt>.
- Vilniaus miesto planai*, sudarytoja Birutė Rūta Vitkauskienė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2016.
- Vilniaus miesto planas*, apie 1837, in: RVKIA, f. 349, ap. 8, b. 309. Taip pat: *Vilniaus miesto planai*, sudarytoja Birutė Rūta Vitkauskienė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2016, p. 360–363.
- Vilniaus miesto planas*, 1845 (nubraižytas 1859), in: VUB RS, f. 23 – 185. Taip pat: *Vilniaus miesto planai*, sudarytoja Birutė Rūta Vitkauskienė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2016, p. 379.
- Vilniaus miesto planas*, 1865, in: VUB RS, f. 23 – 216. Taip pat: *Vilniaus miesto planai*, sudarytoja Birutė Rūta Vitkauskienė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2016, p. 382–383.
- Vilniaus panorama nuo Belmonto kalvos*, in: Stanislaw Filibert Fleury: 1858–1915: Fotografijos, sudarė Jūratė Gudaitė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2007, p. 172–173.
- Vilniaus panorama nuo Plikio kalno*, in: Czechowicz: *XIX amžiaus Vilniaus vaizdai*, sudarytoja Laima Skeivienė, Vilnius: Baltos lankos, 1995, 44 nuotr.
- Vilniaus reprezentacinis statinių kompleksas (kodas 751)*, in: Kultūros vertybių registras, nekilnojamųjų kultūros vertybių aprašas, [interaktyvus], [žiūrėta 2017-09-01], <https://kvr.kpd.lt>.

- Vilniaus senamiesčio tvarkymo planas* (VSTP), Sprendinių tekstinė dalis, 4_Totorių Lukiškių priemiestis – Byla, [interaktyvus], [žiūrėta 2017-08-30], http://www.kpd.lt/uploads/Specialieji%20planai/Koncepcijos/16073/4_III%20Totoriu%20Lukiskiu%20priemiestis%20-%20BYLA.pdf.
- Vilniaus senamiesčio tvarkymo planas* (VSTP), Sprendinių tekstinė dalis, 5_III Vingrių priemiestis – Byla, [interaktyvus], [žiūrėta 2017-08-30], http://www.kpd.lt/uploads/Specialieji%20planai/Koncepcijos/16073/5_III%20Vingriu%20priemiestis%20-%20BYLA.pdf.
- Vilnius: miesto portretas*, sudarė Izaokas Zibucas, Raimondas Paknys, Vilnius: R. Paknio leidykla, 2010.
- Vojevudzkis Marcelijus, Šv. *Stepono priemiesčio planas*, 1802, in: LNM, AFP – 1447. Taip pat: *Vilniaus miesto planai*, sudarytoja Birutė Rūta Vitkauskienė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2016, p. 194–195, 379.
- Von *Furstenhoffo Vilniaus miesto planas*, 1737, in: PVBB, Kartografijos rinkinys, X 50203. Taip pat: *Vilniaus miesto planai*, sudarytoja Birutė Rūta Vitkauskienė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2016, p. 36–37.
- Žvirgždas Stanislovas, *2010–2016 metų fotografijos*: Parodos katalogas, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2016.
- LITERATŪRA
- Architektas Sigitas Lasavickas*, sudarė ir tekstus rašė Edita Povilaitytė, Birutė Rūta Vitkauskienė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2014.
- Basalykas Alfonsas, „Vilniaus miesto ir jo apylinkių geomorfologiniai bruožai“, in: *Geografija*, Vilnius, 1955, t. 1, p. 33–45.
- Čaplinskas Antanas Rimvydas, *Vilniaus istorija: Legendos ir tikrovė*, Vilnius: Charibdė, 2015.
- Daujotaitė Irena Marija, Laukaitytė-Malžinskienė Giedrė Ingrida, „Vilniaus miesto centro urbanistinei kompozicijai turintys įtakos Neries slėnio gamtinės morfostruktūros ypatumai“, in: *Urbanistika ir architektūra*, Vilnius, 2003, t. 27(4), p. 159.
- Daujotytė Viktorija, *Vieninteliam miestui: Juditos Vaičiūnaitės Vilnius*, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2009.
- Daunora Zigmas Jonas, Kirvaitienė Salvija, Vyšniūnas Algis, *Vilniaus miesto vizualinio identiteto apsauga ir plėtros principai*, Vilnius: Technika, 2004.
- Dijokienė Dalia, *Urbanistinis istorinių priemiesčių paveldas*, Vilnius: Technika, 2009.
- Drėma Vladas, *Dings Vilnius*, Vilnius: Vaga, 1991.
- Gasperavičienė Sigita, „Vilniaus istoriniai parkai ir sodai“, [straipsnis parengtas Vilniaus senamiesčio atnaujinimo agentūros užsakyму], Vilnius, 2003.
- Gudynaitė Birutė, *Miesto istoriniuose planuose žymimų Vilniaus senamiesčio ir istorinių priemiesčių želdinių lokalizacija*: Nepublikuotas rankraštis.
- Guobytė Rimantė, *Vilniaus miesto kvartero geologija ir geomorfologija*: Ataskaita, Vilnius: Lietuvos geologijos tarnyba, 2014.
- Jakulis Martynas, *Špitolės Vilniuje XVI–XVIII a.*: Daktaro disertacija, Vilnius, 2016.
- Juchnevičiūtė Dainora, „Vilniaus želdynų sistemos vystymosi raida“, in: *Lietuvos TSR architektūros klausimai*, t. 6, sąs. 3: *Rajonų planavimas, landšafto ir rekreacinė architektūra*, Vilnius: Mokslas, 1980, p. 87–99.
- Jurevičienė Jūratė, „Vertikalių dominančių urbanistinės raidos apžvalga“, in: *Vilniaus miesto centrinės dalies užstatymo aukštingumo reglamento nustatymas*: Mokslo darbo ataskaita, Vilnius: Vilniaus Gedimino technikos universitetas, 2003.
- Jurevičienė Jūratė, *Vilniaus istoriniai priemiesčiai: autentiškumo aspektas*: Daktaro disertacija, Vilnius, 2006.
- Jurkštas Jonas, *Senajo Vilniaus vandenys*, Vilnius: Mokslas, 1990.
- Jurkštas Vytautas, „Vilniaus senamiesčio tūrinė-erdvinė kompozicija“, in: *Architektūros paminklai*, t. 4, Vilnius: Mokslas, 1977, p. 36–60.
- Kavaliauskas Paulius, *Metodologiniai kraštovarkos pagrindai*, Vilnius: Academia, 1992.
- Kirkoras Adomas Honoris, *Pasivaikščiøjimai po Vilnių ir jo apylinkes*, Vilnius: Mintis, 1991.
- Labanauskas Kęstutis, „Senieji želdynai istorinių miestų struktūrose“, in: *Istoriniai miestai: sena ir šiuolaikiška*, sudarytojas Alfredas Jomantas, Vilnius: Savastis, 2003, p. 88–99.
- Labanauskas Kęstutis, „Trumpa želdynų apžvalga“, in: *Aplinkos apsauga Vilniuje: dabartis ir perspektyvos*, Vilnius: Lututė, 2004, p. 29–32.
- Lukšionytė-Tolvaišienė Nijolė, „Istorizmas ir modernas Vilniaus architektūroje“, in: *Acta Academiae Artium Vilmensis*, Vilnius, 2000, t. 18, p. 7–169.
- Miškinis Algimantas, *Lietuvos urbanistika: istorija, dabartis, ateitis*, Vilnius: Mintis, 1991.
- Naujasis Vilniaus perskaitymas: didieji Lietuvos istoriniai pasakojimai ir daugiakultūrinis miesto paveldas*, sudarytojai Alfredas Bumblauskas, Šarūnas Liekis, Grigorijus Potašenko, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009.
- Ryliškis Rimgaudas, *Markučiai, Vilnios slėnis*, Vilnius: Firidas, 2011.
- Spelskis Antanas, Spelskis Rapolas, „Vilniaus architektūros ansamblių erdvinės kompozicijos ypatumai“, in: *Lietuvos TSR architektūros klausimai*, t. 6, sąs. 4: *Architektūros teorija ir perspektyvinės problemos*, Vilnius: Mokslas, 1982, p. 56–69.
- Tauras Antanas, „Vilniaus žaliųjų plotų vystymosi bruožai (nuo XVIII amžiaus iki tarybinio laikotarpio)“, in: *Valstybinės LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis*, Vilnius, 1958, t. 1, p. 52–66.
- Vaišvilaitė Irena, *Pasivaikščiøjimai po krikščioniškąjį Vilnių*, Vilnius: Baltos lankos, 2016.
- Valionienė Oksana, *Viduramžių Vilnius: planinės struktūros raida XIV–XV a.*, in: Nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Retų rankraščių skyrius.
- Vitkauskienė Birutė Rūta, „Vilniaus pabūklų liejyklos teritorija (Puškarnia) XVI–XVIII a. šaltiniuose. Istoriniai tyrimai“, in: *Miestų praeitis*, Vilnius, 2010, nr. 2, elektroninis leidinys, Nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka.

THE IDENTITY OF THE VILNIUS URBAN LANDSCAPE

Giedrė Ingrida Laukaitytė-Malžinskienė

SUMMARY

KEYWORDS: identity of urban landscape, meaning of urban landscape, landscape complex, landscape ensemble.

The identity of urban landscape is a complex notion, which is manifested in a large variety of forms. They can be unified into a whole by means of semantic relations, which can help us imagine and understand to what extent the urban landscape has changed, reveal authentic contexts, and answer the question why and how they disappeared.

The frame structure of the identity of the Vilnius urban landscape consists of naturally, urbanistically and spatially integrated landscape complexes that include the entire range of physical, aesthetic and semantic properties, which can be realized as having a certain character and personified. The Vilnius topographical heritage is one of the main constituent parts of this character. The variety of geomorphology in a small territory creates large-scale compositions, in which architectural elements play the role of semantic dominants and highlights. The lookout area of the Neris and Vilnia valley opening from high ground most fully reveals the uniqueness of the Vilnius urban landscape. The unique and historically formed feature of the Vilnius character is many-faceted and polysemous landscapes, whose visually perceived limits are determined by housing developments and valley slopes, the depth of the view – by their form, and the meaning – by the compositional whole of the elements of a wild, cultivated and aestheticized natural environment and housing developments.

The Vilnius urban landscape has undergone significant transformations – above all, semantic, and later, also physical. The transformations of the 19th and 20th centuries should be particularly closely analyzed – very numerous and diverse, they both supplemented the city's identity literally or semantically, and denied it and were instrumental in its decay. It is particularly important to realize these deformations – now broken, but once

intertwined in a myriad of lines, the causal relations of objects, places and people are rapidly sinking into oblivion, though they could help us restore the vital emotional link with the place.

The research on the arrangement of natural and architectural objects of the Vilnius urban landscape with regard to each other reveals not only their spatial, but also semantic relations. The identity of the Vilnius urban landscape can be understood only as a coherent system of signs of the city's uniqueness and their expression in urban landscape and human consciousness.